

- Латанський 2004 – Латанський В. Уроки Ліни Костенко // Українська мовна література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колеґіумах. – 2004. – № 2. – С. 201–202.
- Лівенко 2007 – Лівенко І. Модель світу та форми її художнього вираження в поезії Юрія Тарнавського: Монографія. – Дніпропетровськ: Січ, 2007. – 279 с.
- Костенко 1999 – Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія / Ідеї, упорядкування, інтерпретація творів Г. Клочека. – Кіровоград: Степосвіт Еллада, 1999. – 320 с.
- Любар 2004 – Любар О. Духовно-педагогічний вимір поетичної творчості Ліни Костенко // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип. 18. – Ч. 1. – К.: Акцент, 2004. – С. 102–106.
- Розумний 1986 – Розумний Я. Героїка чи антигероїка: тема війни в поезії шістдесятників і Нью-Йоркської групи // Сучасність. – 1986. – Ч. 11. – С. 36–40.
- Тарнашевська 2005 – Тарнашевська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 42–45.
- УДЛ 1992 – Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2 ч. / Упоряд., вступ. ст. та біогр. нариси: І. А. Луценко, А. М. Подолінний, Б. Й. Чайковський. – К.: Вища школа, 1992. – Ч. 2. – 286 с.
- Фролова 1991 – Фролова К. Цікаве літературознавство. – К.: Освіта, 1991. – 192 с.

Олена Кривуляк

ГАРМОНІЯ ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ І МОДЕРНІСТСЬКИХ ПРИЙОМІВ У ПОЕТИЦІ М. ЧЕРНЯВСЬКОГО ТА І. ЛИПИ

На зламі століть українська література пережила складні процеси творчої перебудови. Нововведення торкнулися змістового, формального плану написання прозових творів, головне – зміни торкнулися внутрішнього змісту, естетичних шукань. Відтак в українській літературі початку ХХ ст. виявилися множинні культурні практики, які не слід ототожнювати з чітко окресленим набором імен. По суті, письменники становили динамічне коло, яке змінювалося, залежно від знаходження певним представником свого шляху в літературі й у житті. Об'єднувало їх спільне світобачення, схожі естетичні смаки. Незважаючи на часткові розвідки окремих аспектів творчості ранніх модерністів в українському літературознавстві немає системного дослідження художньої спадщини письменників перших десятиріч ХХ століття.

Одержані результати цікаві у зв'язку з потребою встановлення, які філософсько-естетичні орієнтири, теми, мотиви, прийоми, стилі, прийоми стали провідними для українського модерного простору, з роллю конкретних представників, зокрема М. Чернявського, І. Липи, при осмисленні специфіки раннього модернізму в Україні.

Дослідженням творчості М. Чернявського займаються Я. Голубородько, О. Камінчик, О. Неживий, І. Сивкова. У 2004 р. Г. Землянкою здійснена спроба комплексного аналізу маловідомої прози письменника. Ім'я І. Липи тривалий час також було вилучено з літературного обігу. Починаючи з 1990 р., коли в періодиці м. Одеси з'явилися деякі відомості про автора з нагоди 135-річчя від народження, окремі згадки трапляються в С. Павличко, Н. Шумило. Проте бракує наукових праць, у яких би домінувало порівняльне вивчення індивідуально-авторських, виражальних засобів української новелістики початку ХХ століття. Спроба заповнити цю прогалину у критичній рецепції покладена в основу даної розвідки.

Мета статті – з'ясувати особливості проблематики, поетики деяких прозових творів М. Чернявського та І. Липи з огляду на стильові тенденції та її синтез в українській літературі початку ХХ століття. Завдання полягає в порівняльному аналізі поетики окремих творів зазначених авторів як органічних складових літературного процесу доби.

Творчі та життєві долі М. Чернявського та І. Липи дуже схожі: вони обидва починали писати російською мовою, обидва під впливом Т. Шевченка (І. Липа завдяки «Братству тарасівців») та інших українських письменників звернулися до рідної мови. Перші твори їх не задовольняють у художньому відношенні через брак літературних знань і досвіду літературного письма. Обидва працюють у провінційних містах: І. Липа в Дальнику Одеської області та на Херсонщині, М. Чернявський – у Чернігові, Херсоні. Письменники все життя прагнули долучитися до культурних центрів, в яких було хоча б якась літературне життя. Вони займалися видавничою діяльністю, зокрема І. Липа уклав альманах «Багаття» (1905), цього ж року з

ініціативи М. Чернявського виходить друком «З потоку життя», «Перша ластівка». Вони обидва були знайомі з М. Коцюбинським, котрий неодноразово давав поради письменникам щодо їхніх літературних творів. Щоправда, І. Липа долучився до активної політичної боротьби, входив до уряду Центральної Ради, змушений був емігрувати з України і помер 1922 р., М. Чернявському судилося дожити до 1938 р. Проте вони не тільки люди одного покоління, але й «вихованці однієї школи» [Липа 1920: 1]. Свої творчі пошуки намагалися вести у руслі «нового» мистецтва.

Збереглися у «Фамільном архиве Липы Ивана Львовича», що знаходиться в Одесі, листи М. Чернявського до І. Липи на 9 аркушах, починаючи від 22 вересня 1903 р., закінчуючи 5 вересня 1905 р., надіслані з Херсона. Вони засвідчують жвавий інтерес письменників до літературного життя в той період, зокрема до укладання альманахів – «Промінь», «Перша ластівка», «За красою», «Багаття», містять критичні оцінки М. Чернявського щодо твору «До п'ятого коліна» І. Липи [Чернявський 1905: 1–9]. Усі листи цікаві, оскільки їхні автори намагалися розібратися в схожих естетичних питаннях, не стояли «осторонь художніх шукань рідної й зарубіжних літератур» [Земляна 2004: 15]. Письменники дбали про збагачення української літератури новою тематикою. Відтак прозова творчість М. Чернявського та І. Липи охоплювала схожі мотиви, світоглядні категорії. Однією з таких була категорія волі, котра розгорталася в поєднанні з категорією свободи. Причому простежується тотожна еволюція художнього мислення письменників – від апологетизації збройної боротьби («Кров», «Змій» М. Чернявського; «Вона не вмирає», зб. «Казки про волю» І. Липи) до антимілітаризму («Герої вертаються», «Проклятий город» М. Чернявського; притчі І. Липи). Конфлікт між особистими й суспільними інтересами набував у творах психологічних акцентів і філософських узагальнень.

Письменники торкнулися одного з філософських питань – свободи вчинків. Вони, як запевняв А. Шопенгавер, наслідок волі та даного від природи характеру. Тож якщо в новелі «Він умирав» І. Липи архетипний образ пекла постає як *«chaos*

indis indigestaque, mollis...» [Липа 1905: 59], то у творах «Вона не вмирає» І. Липи, «Кров» М. Чернявського через метафоричний символ – «поклик до волі» – представлена перспектива постання свідомої самості. У нарисі «Кров» М. Чернявського люди – жертви, але не невідомих сил, а самі ця сила, зайнята самознищенням. Вони нетямуща сіра маса, що боїться самих себе, тому смерть прапорщика Петренка їх не стільки лякає, а скеровує на нові жертви, бо *«червоне вино вдарило в голову і сп'янило їх»*, вони жадають *«ще крові! Чужої чи власної, – однаково!»* [Чернявський 1966: 102]. Смерть для них стає метою життя, а сенс життя – смерть. Нарис «Кров» має прямий зв'язок із символістською естетикою героїв М. Метерлінка. Труп товариша стає каталізатором, перетворює пригнічених, безініціативних людей на дієву, хоча й вбивчу силу. Незавершеність, уривчастість викладу змісту новели, швидкий перебіг подій змушує читача відчутти загрозу, що наростає від дієвих «гвинтиків» машини насильства, відображає емоційну напругу за допомогою нагромадження дієслів. Драматизм персонажів символічний, вони потрапили у безвихідь. Кров не очищує їхні дії, лише забарвлює, привертаючи до себе увагу. Солдати позбавлені імен, вони маріонетки в руках вольових керманців.

У новелі «Він умирає» І. Липи [Липа 1905], де символічний образ волі в уяві героя зливається з образом живого Бога, з природою, врешті, з ним самим, персонаж перебуває в пригніченому стані, бо не здатен до самостійних рішучих дій. Тому міфологема смерті набуває натуралістичних проявів, стає частиною речового світу, з'являється мотив могили. Смерть стає оновлюючою ситуацією в житті людини, шляхом до відродження її істинної природи. Духовне тіло можна побачити через відчуття болю або шляхом відчуження, усамітнення особистості від оточуючого світу. Виникає приреченість людини на життя та смерть, поцінування людської особистості з безмежністю переживань та задушевності, врешті, повага до утаємниченості людського ества. Тому правила та закони категорій добра і зла, життя і смерті, абсолютизації оцінок модерністська людина спроможна знаходити в самій собі, в глибокому се-

рці, зрідненій собі діяльності, що забезпечує свободу розвитку людської природи, без протиставлення емоційного та раціонального рівнів душевного буття людини (за П. Юркевичем). Кінцевою метою шляху самопізнання ранніми модерністами є здобуття людиною свободи і щастя, що можливе за умов символдосконалення та через дотримання моральних імперативів поведінки. Тобто вірності крайньому індивідуалізму, духовному усамітненню або сум за духовною свободою, внутрішній самоорганізованості, при цьому зберігається поетичне світовідчуття, визнаються за кожною людиною права на індивідуальний етичний шлях. Така поліфонія світовідчуттів на шляху до самопізнання і самовизначення виливалася у трагічне передчуття нездійсненності задумів.

Герой новели «Острови самотності» І. Липи [Липа 1924] долає простори з певною метою, він не знає точного напрямку, покладається лише на відчуття. Незважаючи на затримки в дорозі, він досягає мети – знаходить Смерть, але здійснити свої наміри – приборкати її – не здатен. Як і Мрозовська з сином у новелі М. Чернявського гинуть, не змігши подолати просторову межу й водний рубіж в пошуках чоловіка, де *«в прозорій глибині [...] йшло й не могло вийти з води потоплене військо»* [Чернявський 1966: 280]. Магічна межа не дає змоги довершити подорож: втікачам треба тричі об'їхати кордони рідного краю, щоб розірвати її. Двічі з'явилися над водою голови жінки й хлопця, потім зникли. Така структура простору може розглядатися як архетипний образ.

Події відбуваються над морською стихією або в її оточенні. Вода – кордон, через який переходять зі світу живих у царство мертвих і навпаки, тобто водна стихія поєднує просторовий і непросторовий світи. Дівчина-чарівниця з новели «Острови самотності» І. Липи, Мрозовська з «На березі морському» М. Чернявського – провідники у царстві мертвих, чарівниця портретними рисами подібна до морської русалки. Її помешкання на одному з островів має дивну конструкцію – плосковерху башту, без задньої стіни, усі покої просвічуються. За доповідями символістів, кожна подія земного буття має свої від-

повідності у різних планах буття «вищого», задача автора – дати змогу відчуті їхню глибину і значимість, що вдалося авторові саме завдяки алегорично-метафоричній формі зображення. Цьому сприяв і художній простір, наділений символічними функціями та семантикою. Залежно від того, як він представлений, розміщується усе подане в ньому.

Отже, персонажі новел письменників – самітники з комплексом страдників, бо внутрішній світ персонажів, зіткнувшись зі світом інших людей, зазнає руйнації, бо несумісний із приземленістю буденного існування. Естетична позиція І. Липи та М. Чернявського схожі. Розгортання конфлікту базується на зіткненні протилежностей, що посилюється завдяки сповіді, мрії, снам, сновидінням. Філософські роздуми про суть людського буття ліризують дію. Еліптичні, неповні, окличні речення, вигуки надають фразам енергійності, питальні речення, створюють полемічність. Для монологів характерна гіперболізація душевних поривів героїв. У новелах символічно-алегорична образність, психологічна драматизація конфлікту. Трагічність світосприйняття персонажів І. Липи та М. Чернявського зумовлюється екзистенційним осмисленням людського існування.

Найвищі моральні категорії надають змісту людському життю, але в І. Липи перед обличчям трансцендентного виявляються безсилями, в М. Чернявського немає різкої межі між звичайними потребами людини і високими ідеями, певно, у цьому його погляди дотичні до світоглядно-філософських позицій Г. Сковороди. І. Липа та М. Чернявський помічають невідомі порухи в людській душі, констатують, що вибір особи ще не залежить від неї, а зумовлений зовнішніми обставинами, відтак з'являється дискомфорт між зовнішнім світом і внутрішнім життям персонажа, який переноситься на дискомфорт у суспільство. Для героїв І. Липи, як представника раннього символізму, *«вирішальну роль [...] грає феномен Долі, яка виступає обов'язковою ланкою між земним життям і трансцендентним надчуттєвим»* [Олійник 1994: 70].

Проблеми честі, людської гідності й суспільної моралі визначальні у творчості М. Чернявського. Усвідомлення свого місця в житті дає шанс для внутрішньої гармонії, у пошуках

якої перебувають герої І. Липи, виявляє психологічну залежність героїв від зовнішніх обставин існування. Певно, тому у творах авторів актуалізована міфологема мандрів, що широко використовувалася в бароковій літературі.

Таким чином, традиційні сюжети й образи у творчому переосмисленні М. Чернявського та І. Липи функціонують на кількох рівнях: на рівні архетипних образів (рай, пекло, відродження, пророк, земля, самість), на рівні міфологем – мандри, доля, смерть, на рівні символів – море, острови, але найпоширеніший рівень – алегорично-метафоричний, що є, безумовно, даниною романтичній естетиці та народницькому побутописанню.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Земляна 2004 – Земляна Г. Проза Миколи Чернявського в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. – 19 с.
- Камінчик 2004 – Камінчик Ольга. Поетична творчість Миколи Чернявського в дискурсивно-типологічному контексті української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Слово і час. – 2004. – № 1. – С. 35–44.
- Липа 1905 – Липа І. Він умирав // За красою. – Чернівці. – 1905. – С. 54–59.
- Липа 1903 – Липа І. Лист до М. Коцюбинського від 30 червня 1903 р., Дальник // Чернігівський обласний музей М. М. Коцюбинського. – А – 1920. – Арк. 1.
- Липа 1924 – Липа І. Острови самотності // ЛНВ. – 1924. – Т. 83. – Кн. VII–IX. – С. 210–224.
- Олійник 1994 – Олійник О. Початки символізму в українській драмі на матеріалі творчості О. Олеся та С. Черкасенка: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1994. – 182 с.
- Чернявський 1903 – Чернявський М. Листи до І. Липи від 22 вересня 1903 р. до 5 вересня 1905 р., Херсон // Государственный архив Одесской области. – Ф. 164. – № 16. – 9 арк.
- Чернявський 1966 – Чернявський Микола. Твори у двох томах. – К.: Дніпро, 1966. – Т. 2. – 541 с.

Роман Кузьменко

НАЦІОНАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ РИСИ АНЕКДОТІВ ТА ПОБУТОВИХ МІНІ-КАЗОК

Деякі дослідники стверджують, що найбільш популярним джерелом стереотипних уявлень про національні характери є анекдоти, побудовані на шаблонному сюжеті [Скиба 2006: 272].